

KOŚCIÓŁ W OKOWACH

ZAKONY
POD PRESJĄ
BEZPIEKI

aparatus bezpieczeństwa
wobec wspólnot zakonnych
na terenie województwa krakowskiego
1944-1975

ks. Józef Marecki

Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Wydawnictwo WAM

Kraków 2009

© Wydawnictwo WAM, 2009

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Korekta

RENATA KOMURKA

Projekt okładki

ANDRZEJ SOCHACKI

ISBN 978-83-7505-399-9

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 012 62 93 200 • faks 012 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 012 62 93 254 – 256; faks 012 43 03 210

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej

KSIĘGARNI INTERNETOWEJ

<http://WydawnictwoWAM.pl>; tel. 012 62 93 260

Druk i oprawa

Drukarnia Leyko-Kraków

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I APARAT BEZPIECZEŃSTWA NA TERENIE WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO W LATACH 1944-1975.....	33
1. Struktury aparatu bezpieczeństwa odpowiedzialne za walkę z religią i Kościołem katolickim	35
a. Władze centralne	35
b. Władze szczebla wojewódzkiego w Krakowie	44
c. Struktury powiatowe na terenie woj. krakowskiego	59
2. Główne wytyczne walki z Kościołem katolickim i instrukcje operacyjne	66
3. Problemy Służby Bezpieczeństwa	79
4. Współpraca aparatu bezpieczeństwa z PZPR oraz Wydziałami do Spraw Wyznań Rad Narodowych	94
Rozdział II ŚRODKI PRACY OPERACYJNEJ	101
1. Sieć agenturalna – osobowe źródła informacji	102
a. Werbunek współpracowników	102
b. Praca z kandydatami na werbunek i współpracownikami	134
c. Inne osobowe źródła informacji	172
2. Rzeczowe środki pracy operacyjnej. Różne techniki operacyjne	181
Rozdział III PODSTAWOWE METODY PRACY OPERACYJNEJ	188
1. Pogłębianie wiedzy o środowisku zakonnym i analizowanie działań osób zakonnych	188
a. Zainteresowanie osobami opuszczającymi wspólnoty zakonne	189
b. Inwigilacja działalności wyższych przełożonych zakonnych	195
c. Kapituły zakonne i wizytacje wspólnot	202
d. Urlopy oraz wyjazdy zagraniczne osób zakonnych	205
e. Rewizje i kontrole domów zakonnych	218
f. Dni skupienia i rekolekcje w domach zakonnych	226
g. Sporządzanie charakterystyk osób zakonnych i zatrudnianych w klasztorach	235
h. Kontakty z hierarchią kościelną	260
2. Gromadzenie wiadomości o zachowaniu środowiska zakonnego	264

a. Wypowiedzi i zachowania wrogie wobec władzy politycznej	264
b. Zdobywanie informacji o działalności seminariów zakonnych i placówek wychowawczych	273
3. Inwigilacja i rozpoznawanie działań osób zakonnych	296
a. Duszpasterstwo.	296
b. Działalność pozaduszpasterska	324
c. Gromadzenie informacji o reakcji osób zakonnych na wydarzenia polityczne	337

Rozdział IV

KOMBINACJE I GRY OPERACYJNE	342
1. Dezintegracja i dezinformacja środowiska zakonnego	342
a. Rozbijanie jedności	342
b. Wywoływanie konfliktów wewnątrzzakonnych, z hierarchami i klerem diecezjalnym	345
c. Rozmowy operacyjne.	353
2. Ujawnianie i nagłaśnianie nadużyć osób zakonnych.	362
a. Kompromitowanie osób zakonnych.	362
b. Likwidacja „nielegalnych domów zakonnych”	365
c. Ograniczanie działalności budowlanej.	366
3. Utrudnianie życia i działalności wspólnot zakonnych.	376
a. Inspirowanie kontroli przez różne Wydziały Prezydiów Rad Narodowych	376
b. Próby wpływania na obsadę stanowisk zakonnych	377
c. Przeszkadzanie w organizowaniu pielgrzymek oraz wyjazdów turystycznych	378
4. Różnicowanie środowiska zakonnego	379
a. „Kler pozytywny”.	379
b. Próby wpływania na codzienne życie w klasztorach	388

Rozdział V

FORMY PRACY OPERACYJNEJ	404
1. Zakładanie spraw	405
a. Wytyczne do rozpracowania środowisk zakonnych.	405
b. Sprawy agenturalne	409
c. Sprawy ewidencyjno-obszerniczej	411
d. Sprawy obiektowe	414
e. Sprawy zagadnieniowe.	434
f. Inne sprawy operacyjne	435
2. Ewidencja osób zakonnych	437
3. Plany operacyjne	443

Rozdział VI

PODSTAWOWE FORMY REPRESJI	456
1. Przesiedlenia zakonników i sióstr zakonnych	456
a. Akcja „X-2”	456
b. Eksmisje i zajmowanie własności	480

2. Represje administracyjne	492
a. Likwidacja małych seminariów	492
b. Przejmowanie i likwidacja burs i internatów, przedszkoli i ochronek	513
c. Kontrole obiektów zakonnych	541
3. Sprawy karne	544
a. Pozbawianie wolności osób zakonnych	544
b. Nakładanie kar pieniężnych	557
4. Inne formy prześladowania	566
 Zakończenie	 572
 Aneks 1	
Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa szczebla wojewódzkiego zajmujący się Kościołem katolickim na terenie województwa krakowskiego w latach 1944-1945	575
 Aneks 2	
Wspólnoty zakonne i stan personalny wspólnot zakonnych na terenie woj. krakowskiego w latach 1945-1975	579
 Aneks 3	
Wykaz agentów, informatorów i tajnych współpracowników spośród osób zakonnych i bezpośrednio związanych ze środowiskiem zakonnym woj. krakowskiego (1945-1975)	606
 Aneks 4	
Wykaz kandydatów na werbunek spośród osób zakonnych i bezpośrednio związanych ze środowiskiem zakonnym	615
 Aneks 5	
Wykaz spraw operacyjnych prowadzonych na wspólnoty i osoby zakonne oraz świeckie związane ze środowiskiem zakonnym (1944-1975)	620
 Bibliografia	 627
Wykaz skrótów	654
Indeks osób i pseudonimów	658
Indeks nazw geograficznych	681

Wstęp

Po II wojnie światowej nastąpiły w Europie znaczne przeobrażenia społeczno-gospodarcze i polityczne. „Zniknęły” z niej niektóre państwa (Litwa, Łotwa, Estonia), zredukowane do rangi republik ZSRR. Inne znacznie zmieniły swoje granice. Kilkadziesiąt milionów ludzi zostało przesiedlonych na tereny dotychczas im obce. Często przesiedlenia te – *de facto* ekspatriacje – nazywano ironicznie repatriacją¹. W wyniku ustaleń Wielkiej Trójki zmieniła się mapa polityczna Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski, Czechosłowacji, Węgier i Rumunii. Państwa te znalazły się częściowo w nowych granicach, utraciły część ziem, które zostały włączone do ZSRR. I tak Polska utraciła 179 300 km kw. na rzecz przyznanych jej 102 700 km kw. dawnego terytorium Niemiec. Były to obszary Prus Wschodnich, Pomorza Zachodniego oraz ziem położonych na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej (Dolny Śląsk, Górny Śląsk i Opolszczyzna). Wschodnie ziemie II Rzeczypospolitej włączono do trzech republik radzieckich: Białorusi, Litwy i Ukrainy. Czechosłowacja utraciła Zakarpacie, które włączono do republiki Ukraińskiej; uzyskała zamieszkałe wcześniej przez Niemców Sudety. Znacznie okrojone zostało terytorium Węgier. ZSRR powiększyła się także kosztem Besarabii i Bukowiny należących do terytorium Rumunii. Powyższe zmiany granic nie były jedynymi, jakie nastąpiły po II wojnie światowej w Europie Środkowej.

Wraz z wejściem na omawiane tereny Armii Czerwonej w wyniku przesuwania się w kierunku zachodnim frontu niemiecko-rosyjskiego od połowy 1943 r. został na polskich ziemiach „zainstalowany” system komunistyczny. Przesłani z Moskwy komuniści przy pomocy radzieckich towarzyszy i wydatnym wsparciu funkcjonariuszy NKWD stopniowo przejmowali władzę, stosując niespotykany dotąd terror, bezwzględną likwidację opozycji i wprowadzanie nowego prawa.

Przykładem takich działań na ziemiach zajętych przez ZSRR w trakcie ofensywy frontowej jest Polska. Należy przypomnieć, że w pierwszych tygodniach wojny, we wrześniu 1939 r. w chwili przystąpienia ZSRR do wojny, a raczej do

¹ Więcej na temat przesiedleń ludności polskiej zob. W. Masiarz, *Przesiedlenie i repatriacja Polaków z Azji Środkowej w 1946 r.*, Warszawa 1997, passim; K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. (Studium historyczne)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, passim; M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955-1959*, Warszawa 2000, passim; A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 120.

wypełnienia zobowiązań wynikających z zawartego 23 sierpnia 1939 r. układu Ribbentrop-Mołotow, teren Rzeczypospolitej opuścił rząd i prezydent wraz z Naczelnym Wodzem². Poprzez Węgry przedostali się do Francji, a następnie do Anglii. Mimo licznych trudności została zachowana ciągłość funkcjonowania państwa: działał rząd, prezydent, sprawna była armia. Na terenach okupowanego kraju funkcjonowały delegatury rządu³. Nie licząc się z powyższymi faktami, Sowieci doprowadzili w marcu 1943 r. do powstania Związku Patriotów Polskich oraz, w styczniu 1944 r., Centralnego Biura Komunistów Polskich w ZSRR⁴. Rozbiór Rzeczypospolitej i nowe granice Polski powojennej zostały zaakceptowane na kolejnych konferencjach aliantów w Teheranie, Jałcie i Poczdamie.

Z inspiracji przywódców ZSRR 1 stycznia 1944 r. ukonstytuowała się złożona z komunistów skupionych w Polskiej Partii Robotniczej i osób ich wspierających Krajowa Rada Narodowa. Jedną z pierwszych jej uchwał było powołanie Armii Ludowej i Rady Narodowej. W deklaracji programowej Krajowa Rada Narodowa podkreślała, iż rząd na obczyźnie działa nie tylko niezgodnie, ale wręcz sprzecznie z interesami Polski, nie posiada prawa do występowania jako przedstawiciel narodu. Tym samym członkowie KRN postulowali zmianę stosunków społecznych m.in. wywłaszczenie obszarników, których ziemię, podobnie jak tzw. poniemiecką, zdecydowała się przekazać chłopom. Komuniści deklarowali nacjonalizację przemysłu, kopalń i banków. Uprzedzając wynik działań wojennych oraz rozmowy koalicjantów, członkowie KRN postulowali otrzymanie przez „powojenną Polskę” obszarów z terenu Niemiec z równoczesnym ustaleniem nowej granicy z ZSRR.

W kilka miesięcy później (IV 1944) Krajowa Rada Narodowa została przez Związek Patriotów Polskich uznana za prawdziwych przedstawicieli narodu. Kolejne miesiące uwidoczniły wzrost prestiżu Krajowej Rady Narodowej, m.in. w lipcu 1944 r. przejęła zwierzchnictwo nad Armią Polską w ZSRR. 20 [21] lipca 1944 r. Krajowa Rada Narodowa przy aktywnym wsparciu Związku Patriotów Polskich, wspierających ją komunistach polskich przebywających w ZSRR, a zwłaszcza władz radzieckich, powołała Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Moskwie jako przeciwwagę dla nieuznanego przez ZSRR prawowitego rządu Rzeczypospolitej Polski na obczyźnie. Od 27 lipca 1944 r. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działał w Chełmie, a od 1 sierpnia 1944 r. w Lublinie.

² Szerzej na temat stosunków Niemiec i Związku Sowieckiego w pierwszej fazie II wojny światowej zob. S. Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939-1941*, Warszawa 2007, passim.

³ Zob. J. Z. Hirsz, *Państwo polskie po układzie Ribbentrop – Mołotow 1939-1945*, Białystok 1991, passim.

⁴ Por. A. Głowacki, *Struktura, zakres działania i liczebność terenowych ogniw Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, Łódź 1991, passim; Z. Kumoś, *O wolną i demokratyczną Polskę: myśl polityczna i wojskowa lewicy polskiej w ZSRR 1940-1944*, Warszawa 1985, passim.

15 sierpnia 1944 r. Krajowa Rada Narodowa udzieliła Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego pełnomocnictwa do wydawania dekretów. Oczywiście, działania te były bezprawne, ale dzięki poparciu funkcjonariuszy NKWD stopniowo stawały się obowiązującym prawem dla sterroryzowanej ludności ziem wschodniej Rzeczypospolitej.

31 grudnia 1944 r. Krajowa Rada Narodowa podjęła uchwałę o przekształceniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej; jego premierem został Edward Osóbka-Morawski. W kilka miesięcy później (28 VI 1945) powołując się na postanowienia konferencji jałtańskiej, Krajowa Rada Narodowa powołała Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Dodać należy, że do 18 stycznia 1947 r. pełniła funkcję parlamentu – zwierzchniej władzy ustawodawczej.

Od 1 lutego 1945 r. Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej rezydował w Warszawie. Podstawą jego działalności był Manifest PKWN. Dodać warto, że pierwszym krajem, który uznał Rząd Tymczasowy RP za legalnego i jedyne przedstawiciela narodu polskiego był oczywiście ZSRR. Tenże rząd zawarł polsko-radziecki układ o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej na okres 20 lat. Umowa została podpisana 21 kwietnia 1945 r. w Moskwie. Sojusznicy zobowiązali się do wspólnej walki przeciwko Niemcom oraz do niebrania udziału w żadnej koalicji i sojuszu przeciwko drugiej stronie, a po zakończeniu działań wojennych do wzajemnej współpracy i przyjaźni, umacnianiu więzi gospodarczych i kulturalnych, pomocy w odbudowie obu krajów, poszanowaniu suwerenności i nieintegrowaniu w sprawy wewnętrzne sojusznika. W późniejszych układach wprowadzono klauzulę o wzajemnej pomocy wojskowej w razie napaści na jeden z krajów.

Wraz z instalacją na ziemiach polskich komunistycznego rządu i wejściem na terytorium II Rzeczypospolitej Armii Czerwonej pojawili się funkcjonariusze NKWD oraz Resortu Bezpieczeństwa Publicznego – absolwenci kursu w Kujbyszewie. Rozpoczął się czas długoletniego terroru i represji wobec wszelkich przejawów nieakceptowania „nowego porządku politycznego”. Komuniści zwalczali zbrojne podziemie, organizacje społeczno-polityczne, instytucje oraz osoby, które utożsamiano z Polską przedwojenną, sanacją i związane z rządem sanacyjnym.

Wraz z dławieniem zbrojnej opozycji, zwalczaniem Stronnictwa Pracy⁵, środowisk żołnierzy Armii Krajowej i Sił Zbrojnych na Zachodzie komuniści prowadzili regularną i zaplanowaną akcję niszczenia Kościoła katolickiego. Instytucję tę uważano za agenturę Watykanu oraz państw kapitalistycznych, duchowieństwo

⁵ Więcej na temat Stronnictwa Pracy zob. J. M. Majchrowski, *Stronnictwo Pracy – działalność polityczna i koncepcje programowa 1937-1945*, (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, z. 88), Warszawa – Kraków 1979, passim; W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy: 1937-1946-1950*, Warszawa 1988, passim.

za dywersantów lub kolaborantów z wrogimi mocarstwami oraz nieprzejednanych wrogów Związku Radzieckiego.

Dla komunistów Kościół katolicki był wrogiem, którego należy zniszczyć. Uważano, że tylko wówczas będzie można przejąć całkowitą władzę nad narodem, gdy Kościół zostanie rozbity, a władza państwowa przejmie nad nim całkowitą kontrolę.

Dla powstającego na ziemiach polskich zajętych przez Sowieców aparatu władzy sprawy religijne i funkcjonowanie Kościoła katolickiego miały znaczenie kluczowe.

Warto przypomnieć, że już w 1944 r. w Referacie Bezpieczeństwa Publicznego powołano do życia komórkę nadzorującą sprawy religijne i działalność duchowieństwa. W strukturach komitetów PPR (później także w PZPR) funkcjonowały komórki (trójki), których istnienie skrzętnie ukrywano, a których zadaniem była stała inwigilacja z równoczesnym rozciągnięciem kontroli na Kościół katolicki i jego poszczególne instytucje oraz formy działalności.

Ostatecznie w 1950 r. powstał Urząd do Spraw Wyznań przy prezydiach Rad Narodowych, którego urzędnicy w sposób jawny, w myśl dyrektyw partii rządzącej rozciągali opiekę nad Kościołem. W rzeczywistości kontrola ta polegała na utrudnianiu wszelkiej działalności duszpasterskiej.

Walka z Kościołem była wpisana w program ideologii marksistowskiej. Zwalczanie Kościoła było zadaniem komunistów nie tylko w Polsce. Podobnie było w Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republici Demokratycznej, Rumunii oraz na Węgrzech⁶. Oczywiście, wzorowano się na doświadczeniach komunistów radzieckich, których dokonania w obszarze walki z Kościołem i religią były znaczące. Doświadczenie niszczenia struktur Kościoła prawosławnego czy katolickiego oraz innych związków wyznaniowych, w tym likwidacja Kościoła grekokatolickiego w 1946 r., propagowanie światopoglądu ateistycznego było regularnie przenoszone na tereny wymienionych państw.

W Polsce szczególnie dał się poznać gen. Iwan Sierow, który w pierwszych powojennych latach nadzorował i wspomagał walkę polskich komunistów z Kościołem katolickim⁷.

Komuniści, którzy przy pomocy Rosjan zdobyli władzę w Polsce i utworzyli wspomniany wcześniej Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, nie kryli swojego stanowiska wobec religii, osób wierzących i Kościoła katolickiego. 12 września 1945 r. wspomniany rząd jednostronnie zerwał zawarty w 1925 r. konkordat ze Stolicą Apostolską. Dodać trzeba, że ani rząd, ani jego późniejsze mutacje

⁶ W późniejszych latach proces niszczenia Kościoła katolickiego według wzorów radzieckich prowadzono na Kubie; religię i związki wyznaniowe niszczone w innych krajach, także azjatyckich i afrykańskich, w których starano się wprowadzić komunizm.

⁷ Por. R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944-1990*, Kraków 2007, s. 37.

przez dziesiątki lat nie nawiązały normalnych stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską.

Od pierwszych powojennych miesięcy Kościół katolicki, podobnie jak pozostałe związki wyznaniowe, poddawany był stałym represjom. Szczególną rolę odegrał w tym zakresie aparat bezpieczeństwa, który jako narzędzie partii te działania prowadził. Ponadto jego funkcjonariusze inspirowali i nadzorowali poczynania innych instytucji państwowych mające na celu niszczenie gospodarcze, ekonomiczne czy kulturalne instytucji kościelnych.

Walka komunistów z Kościołem katolickim na ziemiach polskich była bezwzględna, chociaż w poszczególnych okresach bardzo zróżnicowana, zależna od sytuacji politycznej, gospodarczej czy nawet międzynarodowej. Najtrudniejsza dla Kościoła katolickiego były lata 1948-1956. Duchowni, oskarżani przez komunistów o współpracę z okupantem, popieranie wrogów władzy ludowej, posiadanie broni bądź też kontaktowanie się z obcym wywiadem, byli skazywani – w sfigowanych procesach – na długoletni pobyt w więzieniu. Często pokazowe procesy sądowe poprzedzone były brutalnym śledztwem, podczas którego torturami, maltretowaniem fizycznym lub psychicznym, kłamstwem, prowokacją wymuszano zeznania lub preparowanymi donosami.

Na porządku dziennym były takie metody zastraszania duchownych, jak wzywania na przesłuchania, nachodzenie przez funkcjonariuszy bezpieki, rewizje oraz utrudnianie działalności duszpasterskiej przez pracowników administracji państwowej. Między innymi odmawiano duchownym możliwości posługi duszpasterskiej w szpitalach, sanatoriach i więzieniach, administracyjnie zakazywano organizowania tradycyjnych procesji, wymuszano składanie próśb o wyznaczenie tras procesji religijnych lub konduktów pogrzebowych; po otrzymaniu pozwolenia często zmieniano trasy lub też anulowano pozwolenia. Lista represji jest oczywiście znacznie dłuższa.

Należy wspomnieć o szczególnej roli, którą – w stosunku do Kościoła katolickiego – odegrał w pierwszych powojennych latach Władysław Gomułka oraz Julia Brystygier. Opracowane przez nich wytyczne i wskazania przez długie lata stymulowały politykę władz komunistycznych i działania Urzędu Bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego.

Po sfałszowanych wyborach w styczniu 1947 r. komuniści przystąpili do precyzyjnie zaplanowanego niszczenia Kościoła katolickiego⁸. Według wskazań Władysława Gomułki Kościół należało podzielić i rozbić. Szczegółowe dyrektywy opracowała wspomniana Julia Brystygier – dyrektor V Departamentu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Kler miał zostać skompromitowany

⁸ Więcej na ten temat zob. *Koniec jałtańskich złudzeń. Sfałszowane wybory – 19 I 1947*, red. M. Wenklar, Kraków 2007 (tamże bibliografia); o zaangażowaniu Kościoła katolickiego w sprawy wyborów zob. J. Marecki, *Kościół wobec wyborów w 1947 r.*, [w:] *Koniec jałtańskich złudzeń...*, s. 151-176.

poprzez ujawnianie powiązań z podziemiem, wojennej współpracy z okupantem, posiadanie znacznych majątków. Brystygierowa podkreślała także potrzebę rozbudowy sieci agenturalnej wśród kleru⁹.

Według założeń opracowanych w pierwszych powojennych latach do walki z Kościołem należało użyć samych duchownych. Była to metoda sprawdzona już na terenie ZSRR. W taki sposób w okresie międzywojennym rozbito Cerkiew prawosławną. W taki sam sposób zniszczono i rozbito w 1946 r. Kościół greckokatolicki, organizując we Lwowie pseudosobór, wybierając władze kościelne i ogłaszając likwidację unii oraz powrót do Cerkwi prawosławnej.

Polityka władz partyjnych do Października 1956 r. zmierzała do rozbicia Kościoła katolickiego, podzielenia duchowieństwa i przejęcia – dzięki grupie „kleru pozytywnego” – całkowitej kontroli nad Kościołem.

Stopniowo, konstruując właściwe przepisy prawne, dążono do ograniczenia bazy materialnej Kościoła. Przejmowano majątki kościelne, niektóre obiekty budowlane, szkoły, przedszkola i szpitale. Zlikwidowano katolickie drukarnie i wydawnictwa. Rozbito, a później przejęto zasłużoną na polu działalności charytatywnej organizację „Caritas”. Po przejęciu majątku zmieniono jej zarząd, strukturę i cel działania. Doprowadzono do likwidacji stowarzyszeń religijnych.

Rozbijanie jedności duchowieństwa rozpoczęto od „różnicowania kleru”. Duchowni określani przez komunistów jako pozytywni byli dopuszczani do zajmowania stanowisk proboszczów lub administratorów parafii oraz innych urzędów kościelnych; mogli też składać ślubowanie na wierność PRL. Obojętnych i wrogo nastawionych do polityki komunistycznych władz odsuwano od stanowisk.

Innym przejawem dzielenia duchowieństwa, a zarazem pozyskiwania sobie grupy kleru było zorganizowanie przez bezpiekę, pod koniec lat 40., Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. W kilka miesięcy później (XI 1950) powstała, także z inicjatywy komunistów Komisja Księży Intelktualistów i działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Obróńców Pokoju. W 1953 r., oczywiście przy znacznym poparciu komunistycznych władz, powstała Komisja Duchownych i Świeckich Działaczy przy PAX. Wszystkich duchownych działających w powyższych instytucjach nazywano „księżmi patriotami”¹⁰.

⁹ Por. J. Żaryn, „Ofensywa kleru a nasze zadania... 1947”. *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec Kościoła w Polsce*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej”, t. 36:1993, s. 98-127.

¹⁰ Zob. T. Markiewicz, *Księża patrioci w latach 1945-1955*, [w:] *Stosunki między państwem a Kościołem rzymskokatolickim w PRL*, red. A. Chojnowski, M. Kula, Warszawa 1998, s. 69-126; B. Bankowicz, *Ruch księży patriotów 1949-1955, czyli „koń trojański” w polskim Kościele katolickim*, [w:] B. Bankowicz, A. Dudek, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996, s. 5-24; J. Żurek, „Księża patrioci” na smyczy Gomulki, „Biuletyn IPN”, nr 1:2003, s. 65-72.

Określenie „ksiądz patriota” oznaczało nie miłość i oddanie Ojczyźnie, ale bezkrytyczną współpracę z polskimi komunistami i uległość wobec polityki rządu. W rzeczywistości „księża patrioci” mieli rozbijać Kościół i uwiarygodniać wszelkie antykościelne działania władz państwowych. Okazało się, że komunistom nie udało się jednak pozyskać zbyt wielu kapłanów. Zresztą ci, którzy uważali się za „księży patriotów” nie cieszyli się ani popularnością, ani szacunkiem zarówno w środowisko kleru, jak i wiernych. Byli spychani na margines działalności kościelnej, pozbawieni możliwości awansowania oraz izolowani we własnym środowisku.

Mimo trudności, niszczenia jedności duchownych i podstaw materialnych Kościoła katolickiego biskupi szukali dróg porozumienia i unormowania stosunków z władzami komunistycznymi. W 1949 r. powołano Komisję Mieszaną Rządu i Episkopatu, a w kwietniu 1950 r. podpisano tzw. małe porozumienie. W następnych latach Episkopat, a raczej prymas Stefan Wyszyński, zaakceptował usunięcie administratorów na Ziemiach Zachodnich i Północnych i wyraził zgodę na zastąpienie ich przez kapłanów wskazanych przez władze świeckie¹¹. W grudniu 1952 r. Episkopat wydał oświadczenie, w którym potępił udział katolików w działalności podziemia oraz w dywersji gospodarczej.

Kolejne lata pokazały jednak, że komuniści nadal traktują Kościół katolicki jako swego przeciwnika i głównego wroga. W 1952 r. przeprowadzono ogólnopolską akcję likwidacji małych seminariów duchownych, szkół i internatów prowadzonych przez Kościół katolicki. Były to akcje dokładnie zaplanowane, poprzedzone „rozeznaniem operacyjnym” budynków, pomieszczeń oraz osób zatrudnionych we wspomnianych instytucjach. Niszcząc niższe seminaria i próbując rozciągnąć kontrolę nad wyższymi seminariami duchownymi, komuniści zamierzali ograniczyć wzrost liczby kapłanów i osób zakonnych, a równocześnie przejąć kontrolę nad ilością, naborem, formacją i kształceniem duchownych¹². Siostry zakonne usunięto z przedszkoli, domów pomocy społecznej i szkół. Usunięto katechezę ze szkół, modlitwę przed rozpoczęciem zajęć szkolnych oraz emblematy religijne z budynków publicznych.

Powyższym działaniom towarzyszył swoisty terror ze strony komunistycznych władz, skierowany przeciw osobom duchownym i zakonnym oraz osobom deklarującym swoją przynależność do Kościoła. Według dotychczasowych ustaleń w wyniku represji ze strony władz komunistycznych w latach 1945-1953 zginęło 37 kapłanów diecezjalnych, 54 zakonników i sióstr zakonnych, a ponad 2500

¹¹ Por. R. Włodkowski, *Usunięcie administratorów apostolskich w 1951 roku jako przykład polityki państwa wobec Kościoła na ziemiach zachodnich*, [w:] *Państwo – Kościół – Europa*, red. M. Drzoznek, J. Mieczkowski, K. Kowalczyk, Szczecin 1999.

¹² Taki model zastosowano w innych krajach socjalistycznych – por. *Represje wobec duchowieństwa Kościołów chrześcijańskich w okresie stalinowskim w krajach byłego bloku wschodniego*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2004.

osób duchownych i zakonnych aresztowano, zesłano w miejsca odosobnienia lub wypędzono z miejsc pobytu. Wiele osób na stałe opuściło Polskę¹³.

Kolejnymi etapami walki z Kościołem katolickim było usuwanie w 1951 r. administratorów apostołskich pracujących na Ziemiach Zachodnich (Gdańsk, Gorzów, Olsztyn, Opole, Wrocław) oraz pozbawienie w 1952 r. możliwości wykonywania funkcji duszpasterskich niektórym ordynariuszom i biskupom pomocniczym, m.in. w Krakowie i Katowicach.

W styczniu 1953 r. przy znacznym nagłośnieniu medialnym przeprowadzono proces kurii krakowskiej. Zasądzono 3 (żadnego nie wykonano) wyroki śmierci, a 4 osoby skazano na pobyt w więzieniu od 6 lat po dożywocie (później wyroki złagodzono)¹⁴. W kilka miesięcy później, we wrześniu 1953 r. miało miejsce zakończenie procesu ordynariusza kieleckiego Czesława Kaczmarka¹⁵.

Restrykcyjne działania komunistów wobec Kościoła katolickiego wymusiły zdecydowane działania Episkopatu, którego pracami od 1948 r. kierował prymas Stefan Wyszyński. 8 maja 1953 r. do Rady Ministrów biskupi polscy skierowali memoriał potocznie nazywany *Non possumus*, zawierający nie tylko stanowisko Episkopatu wobec krzywd i represji, jakich doznał Kościół, ale także wołanie o prawa i wolność religijną.

W kilka miesięcy później (25 X 1953) kard. Stefan Wyszyński został przez rząd RPL usunięty z funkcji prymasa i równocześnie pozbawiony wolności. Kolejno internowany w Rywałdzie, Stoczku Warmińskim, Prudniku Śląskim i Końskich odzyskał wolność po trzech latach¹⁶. Komunistyczne władze wyznaczyły przewodniczącym Episkopatu łódzkiego ordynariusza Michała Klepacza. Sterryzowani biskupi złożyli w grudniu 1953 r. przysięgę na wierność PRL.

W 1954 r. komunistyczne władze kontynuowały niszczenie Kościoła. Na porządku dziennym były kary administracyjne nakładane na duchownych i wiernych

¹³ Zob. Z. Wichrowski, *Męczeństwo Kościoła w Polsce w latach 1945-1953*, [w:] *Spółczesność, państwo, Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Szczecin, 15-16 VI 2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 29; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Radom 2003, s. 62; J. Marecki, F. Musiał, *Wprowadzenie*, [w:] *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, J. Marecki i F. Musiał, Warszawa – Kraków 2007, s. 11.

¹⁴ Na temat procesu kurii krakowskiej zob. F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces księdza Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003; „Do prześladowania nie daliśmy powodu...”. *Materiały z sesji poświęconej procesowi kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003 (tamże zbiór wartościowych artykułów).

¹⁵ Por. J. Stępień, *Sprawa biskupa Czesława Kaczmarka*, „Zeszyty Historyczne”, nr 86:1988, s. 170-186; J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek, biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 1991, passim.

¹⁶ O działalności kard. S. Wyszyńskiego zob. A. Micewski, *Kardynał Wyszyński prymas i mąż stanu*, Paris 1982; P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. 1: *Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1993, t. 2: *Losy więzienne*, Warszawa 1993, t. 3: *Czasy prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994; M. P. Romaniuk, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa 1994; A. Jasiński, *Kardynał Stefan Wyszyński – świadek wiary*, t. 4: 1957-1958, Gniezno 2000.

za tzw. łamanie porządku publicznego za organizowanie procesji religijnych, konduktów pogrzebowych czy nawet remontowanie i ozdabianie kwiatami przydrożnych krzyży i kapliczek. Ograniczono do minimum wydawanie pozwoleń na budowę i remonty kościołów, kaplic i domów zakonnych. Jeżeli nawet wydawano pozwolenia, to jedynie w celach propagandowych lub dla kapłanów współpracujących z reżimem.

Latem 1954 r. przeprowadzono pod kryptonimem „X-2” ogólnopolską akcję przesiedlania sióstr zakonnych z Ziemi Zachodnich do obozów pracy na terenie Małopolski. Łącznie przesiedlono około 1500 sióstr zakonnych. W tym samym okresie zlikwidowano uniwersyteckie wydziały teologiczne w Krakowie i Warszawie. W ich miejsce komunistyczne władze powołały, całkowicie kontrolowaną przez siebie, Akademię Teologii Katolickiej.

Polityczna odwilż, która nastąpiła po śmierci Józefa Stalina, widoczna jest także w stosunkach Państwo – Kościół na ziemiach polskich. Represje zelżały, jednak aparat bezpieczeństwa w omawianym okresie prowadził akcję rozpracowania środowisk kościelnych, kurii biskupich, klasztorów oraz akcje werbunkowe w środowisku kleru diecezjalnego i zakonnego. Poprzez kombinacje operacyjne starano się ukazywać osoby duchowne jako jednostki moralnie i politycznie skompromitowane. Uwypuklano i podkreślano nadużycia finansowe. Poprzez artykuły prasowe i rozpuszczane w środowisku plotki kompromitowano biskupów oraz duchownych. Równocześnie wspierano środowisko propagujące laickie wychowanie dzieci i młodzieży oraz antyreligijne organizacje, m.in. Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Młodzieży Polskiej i założony w 1957 r. Związek Młodzieży Socjalistycznej¹⁷.

Mająca miejsce w 1956 r. „odwilż”, związana z wydarzeniami poznańskimi oraz powstaniem w Budapeszcie, była krótkotrwała. Co prawda, zaowocowała w październiku uwolnieniem prymasa S. Wyszyńskiego, krótkotrwałym powrotem katechezy do szkół i zmianą polityki rządu w sprawach religijnych, m.in. wydano szereg pozwoleń na budowę i prace remontowe świątyń; przeprowadzono także reformę aparatu bezpieczeństwa i zwolniono część funkcjonariuszy, ale bardzo szybko powrócono do praktyki represji Kościoła katolickiego. Wydaje się, że zaniechano koncepcji całkowitego zniszczenia Kościoła na rzecz znacznego jego osłabienia, a z czasem przejęcia nad nim kontroli.

Mimo że nadal prowadzono akcję inwigilacji duchowieństwa, utrudniano wszelką działalność duszpasterską, stopniowo usuwano katechezę ze szkół, ograniczano akcję wydawniczą oraz zaczęto powoływać kleryków do wojska, to jednak Kościoła nie udało się zniszczyć, zepchnąć do „kruchty” ani przejąć nad nim kontroli¹⁸.

¹⁷ Por. M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie*, seria *W krainie PRL*, Warszawa 2006, passim.

¹⁸ Por. T. Łukaszczyk, *Wierność zagrożona*, Gniezno 1995; *Służba wojskowa kleryków w PRL 1959-*

Rozdział I

Aparat bezpieczeństwa na terenie województwa krakowskiego w latach 1944-1975

Aparat bezpieczeństwa w PRL został zbudowany na wzór sowieckiej bezpieki, która od czasów przejścia w Rosji władzy przez bolszewików przeszła długą drogę transformacji zarówno organizacyjnej, jak i metod działania. Bezpieka była niezbędna do „umacniania władzy ludowej” na ziemiach polskich zajmowanych przez Armię Czerwoną i jej sojuszników, m.in. Dywizję Kościuszkowską. Jej głównym zadaniem było wyszukiwanie i likwidowanie wrogów nowej władzy, zbrojnej opozycji, politycznych przeciwników oraz rzeczywistych i urojonych sabotażystów.

Przez komunistów Kościół katolicki postrzegany był jednoznacznie: był wrogiem systemu. Na ziemiach polskich po wyniszczeniu oddziałów partyzanckich i zdławieniu podziemia politycznego i opozycji Kościół katolicki był postrzegany jako jedyna siła opozycyjna. W pierwszych latach powojennych „władza ludowa” tolerowała działalność duszpasterką Kościoła katolickiego, ograniczając stopniowo jego rolę społeczną, charytatywną i wychowawczą. Stopniowo pozbawiano go autonomii, zaplecza materialnego, a przede wszystkim kontaktów ze Stolicą Apostolską. Ograniczenia roli Kościoła katolickiego w społeczeństwie domagała się Julia Brystygier – dyrektor Departamentu V MBP¹. Departament ten, nazywany społeczno-politycznym, zajmował się związkami wyznaniowymi, ich zwalczaniem i przejmowaniem nad nimi kontroli. Do historii przeszedł wygłoszony w 1947 r. przez J. Brystygierową referat „Ofensywa kleru a nasze zadania”, w którym stwierdziła, że Kościół w Polsce jest oparciem dla sił reakcyjnych, jest

¹ Więcej na temat jej działań wobec Kościoła katolickiego jako dyrektora Departamentu V zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem Katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 54-55; L. Smosarski, *Brystygier (Bristiger, Brüstiger) Julia*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 327-328; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944-1955, Olsztyn 1999, s. 156-157; J. Grzegorzczak, *Wielki Piątek Anno Domini 1949*, „W Drodze”, z. 9(337):2001; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944-1990*, Kraków 2007, s. 72-75.

zwolennikiem polityki proamerykańskiej, a duchowni i środowisko zakonne prowadzą kampanię przeciw rządowi polskiemu. Potwierdzeniem tych oskarżeń miał być fakt współpracy duchownych z „nielegalnymi organizacjami” i liczne wyroki sądowe dla nich za łamanie prawa. „Neutralizacja” Kościoła prowadzona była na wielu płaszczyznach, m.in. starano się rozpoznawać i inwigilować wszystkie instytucje kościelne: kurie biskupie, parafie, wspólnoty zakonne, seminaria duchowne, szkoły i bursy, werbowano agenturę. Z czasem przejmowano majątki kościelne, ośrodki charytatywne – w tym prowadzone przez „Caritas” – i dydaktyczno-wychowawcze. W więzieniach znalazło się setki duchownych. Kilkunastu biskupów, w tym prymas S. Wyszyński, zostało pozbawionych możliwości wykonywania funkcji duszpasterskich. Apogeum walki z Kościołem katolickim przypadło na koniec lat 40. i początek 50. Rok 1956 był tylko krótkotrwałym przełomem².

W jednym z referatów przygotowanych na odprawę aktywu operacyjnego Służby Bezpieczeństwa województwa krakowskiego i komendantów powiatowych MO z lipca 1958 r. anonimowy autor szczególnie podkreślił szkodliwe działanie Kościoła katolickiego, nazywając go największym obozem antysocjalistycznym. Zaznaczył także, że jest *podporządkowany Watykanowi i ściśle wykonującym jego dyrektywy*. W dalszej części autor zaznaczył, że *do walki z Państwem Ludowym hierarchia kościelna usiłuje wciągnąć nie tylko kler świecki oraz zakony męskie i żeńskie ale także zorganizowanych i niezorganizowanych świeckich działaczy katolickich*³. Takim to wymagowanym działaniem miała się przeciwstawiać bezpieczeńka.

Na funkcjonariuszach bezpieczeństwa spoczywał główny ciężar walki z powojenną opozycją polityczną, podziemiem, Kościołem. W centrali – Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, a później w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych – według wskazań PPR, a potem PZPR opracowywano instrukcje operacyjne, główne wytyczne i wskazówki do walki z Kościołem katolickim. Na nich opierano się w codziennej pracy. Należy dodać, że ta codzienność przysparzała funkcjonariuszom wiele problemów, trudności i kłopotów. W pierwszych latach funkcjonowania aparat bezpieczeństwa opierał się w większości na osobach niewykształconych, do pracy w resorcie przygotowanych jedynie przez kilkumiesięczne kursy. Wielu funkcjonariuszy miało kłopoty z dyscypliną, poszanowaniem cudzej własności i nadużywaniem alkoholu. Sytuacja ta zmieniła się w latach 60. Funkcjonariusze bezpieczeństwa „pionu religijnego” musieli zderzyć się z jeszcze innym problemem: stanąć do walki z duchownymi, którzy byli ludźmi wykształconymi, przewyższali ich ogładą towarzyską i posiadali w środowisku znaczny autorytet. Dodać należy,

² Por. R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu...*, s. 71-75.

³ IPN Kr 028/16, t. 1, k. 86, *Referat na odprawę aktywu operacyjnego służby bezpieczeństwa woj. krakowskiego i Komendantów Powiatowych MO*, Kraków, 23 VII 1958 r.

że bezpieczeństwa była „zbrojnym ramieniem” partii oraz elit rządzących, i stąd wynikała ich ścisła współpraca zarówno z PPR, jak i później z PZPR oraz Urzędami do Spraw Wyznań przy Prezydium Rad Narodowych.

1. Struktury aparatu bezpieczeństwa odpowiedzialne za walkę z religią i Kościołem katolickim

W czasie istnienia PRL kilkakrotnie zmieniały się struktury aparatu bezpieczeństwa. Powodem były próby dostosowywania jego działalności do zmieniających się warunków społecznych i politycznych, ukrywanie przed społeczeństwem wewnętrznych reform i odcinanie się od wcześniejszych – powszechnie krytykowanych działań – oraz próba usunięcia z szeregów UB niektórych skompromitowanych osób. Zawsze jednak pozostawały te same metody i zakres działalności.

a. Władze centralne

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego swymi początkami sięga połowy 1944 r., kiedy to Krajowa Rada Narodowa, dekretem z 21 lipca 1944 r., powołała Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Wówczas powstał Resort Bezpieczeństwa Publicznego (RBP). Na jego czele stanął płk Stanisław Radkiewicz. Główną rolę w Resorcie odgrywał Departament Kontrwywiadu, którym kierował Roman Romkowski. Jak wspomniano, Resort Bezpieczeństwa Publicznego wzorowany był na strukturach NKWD. To jego funkcjonariusze szkolili, a później nadzorowali funkcjonariuszy wspomnianego Resortu, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, Służby Bezpieczeństwa oraz oficerów Informacji Wojskowej WSW i II Oddziału SG. Już w kwietniu 1944 r. do szkoły Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRR (kurs 366) w Kujbyszewie została skierowana z Dywizji Kościuszkowskiej grupa około 120 żołnierzy, którzy z czasem stali się pierwszymi funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa. 10 września 1944 r. minister Radkiewicz, planując rozwój Resortu i przewidując zadania, jakie w przyszłości mieli podejmować jego funkcjonariusze, zatwierdził następujące etaty: dla wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego – 380 funkcjonariuszy, dla miejskich w miastach wojewódzkich – 148, dla powiatowych – 51 i dla gminnych – 3 osoby⁴.

⁴ Por. Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944-1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 25-26.

22 lipca 1944 r. powstał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, który pięć miesięcy później Sowieci przekształcili w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej. Tym samym wspomniany Resort Bezpieczeństwa Publicznego przekształcono w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Na jego czele stanął gen. dyw. Stanisław Radkiewicz; wspomagali go wiceministrowie⁵. Równoległe rozpoczęto rozbudowę tegoż ministerstwa, które w całości przyjęło struktury NKWD⁶. Oprócz działającego od czasów Resortu Departamentu Kontrwywiadu zorganizowano wydziały do spraw kartotek, łączności i techniki operacyjnej, zaopatrzenia, cenzury, więzień i obozów, kadr, ochrony rządu oraz ochrony jeńców wojennych. W kwietniu 1945 r. powstały kolejne departamenty, których do końca 1945 r. powołano pięć, oprócz pięciu samodzielnych wydziałów podległych ministrowi bezpieczeństwa publicznego Stanisławowi Radkiewiczowi. Sprawami religii, czyli zwalczaniem wrogiej agentury wśród duchowieństwa, zajmował się Wydział III Departamentu I. Nosił on nazwę „Wydział do Walki z Bandytyzmem”, a w jego strukturach od lipca do grudnia 1954 r. funkcjonował „Samodzielny Wydział do Walki z Bandytyzmem”⁷. Analogicznie w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) sprawami religii zajmowały się Sekcje 3 Wydziałów I, a w Powiatowych Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) oraz w Miejskich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego (MUBP) – Sekcje 3 Referatów I.

Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego podlegało wiele formacji, m.in. sam aparat bezpieczeństwa, Milicja Obywatelska, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wojska Ochrony Pogranicza, Służba Więzienna i Straż Przemysłowa. Wraz z upływem czasu stan personalny aparatu bezpieczeństwa dynamicznie wzrastał. W maju 1945 r. liczba funkcjonariuszy przekraczała 11 tysięcy osób, a w grudniu 1945 r. – 24 tysiące osób. W grudniu 1948 r. aparat bezpieczeństwa liczył 26 600 funkcjonariuszy. Ponadto Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego podlegał Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (41 tys. żołnierzy), Milicja Obywatelska (ponad 57 tys. funkcjonariuszy), Wojska Ochrony Pogranicza (32 tys. żołnierzy), Straż Więzienna (10 tys.), Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (125 tys. członków) oraz Straż Przemysłowa. Na przełomie lat 40. i 50. w centrali MBP pracowało ok. 7400 osób.

W 1953 r. w wymienionych formacjach służyło łącznie ponad 321 tysięcy osób. Aparat bezpieczeństwa liczył wówczas 33 200 funkcjonariuszy. Ponadto

⁵ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1: 1944-1956, s. 77.

⁶ Więcej na ten temat zob. R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu...*, s. 41 n.

⁷ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 78–80; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, wstęp, wybór dokumentów, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 19.

w Ministerstwie⁸, w urzędach wojewódzkich (WUBP) oraz powiatowych (PUBP) rezydowali radzieccy doradcy, którzy urzędy powiatowe opuścili w 1949 r. Liczebny rozwój aparatu bezpieczeństwa był możliwy m.in. dzięki poparciu Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, który określił, że jeden funkcjonariusz aparatu bezpieczeństwa powinien przypadać na 200 obywateli.

Zarówno funkcjonariusze MO, jak i UB oraz wojsko nie radzili sobie z opozycją, oddziałami partyzanckimi i mniejszościami narodowymi. Władze państwowe przeznaczały znaczne środki na nowe etaty, środki techniczne (broń) i więzienia celem likwidacji społecznego oporu.

6 września 1945 r. dokonano reorganizacji MBP. Utworzono Departament V, zwany także Departamentem Społeczno-Politycznym⁹. Na jego czele stanęła Julia Brystygier. Ostateczne zmiany nastąpiły w styczniu 1946 r. Sprawami religijnymi zajmował się Wydział V, który składał się z 3 sekcji. Sekcja 1 zajmowała się obsługą Kościoła rzymskokatolickiego, 2 – Kościołem Grekokatolickim, wyznaniami protestanckimi, Kościołem Prawosławnym oraz pozostałymi związkami chrześcijańskimi, Sekcja 3 odpowiedzialna była za obsługę organizacji religijnych (sekcja organizacji masowych). W grudniu 1946 r. w celu kontrolowania prasy katolickiej, środowisk aktywnych katolików i ich organizacji społeczno-politycznych, powstała Sekcja 4¹⁰.

Analogicznie do zmian w MBP, dokonanych we wrześniu 1945 r., nastąpiły zmiany w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego. Powołano Wydziały V, w skład których wchodziły Sekcje 5 zajmujące się sprawami religijnymi. W Powiatowych Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego i Miejskich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego sprawami wyznaniowymi zajmowały się Sekcje 5.

W pierwszych powojennych latach aparat bezpieczeństwa systematycznie się rozwijał i „dostosowywał” do aktualnych potrzeb zwalczania opozycji i umacniania wpływów komunistów. Na początku 1948 r. powołano do istnienia Departament VII, który miał zajmować się wywiadem ogólnym, natomiast w czerwcu 1949 r. zorganizowano w MBP ściśle tajne Biuro do Spraw Funkcjonariuszy. Była to wewnętrzna sekcja kontrwywiadowcza, która miała śledzić i kontrolować

⁸ Kolejno przy MBP funkcje doradców pełnili: gen. mjr Iwan Sierow (III 1945 – IV 1945), gen. mjr Nikołaj Seliwanowski (IV 1945 – V 1946), płk Siemion Dawydow (V 1946 – III 1950), płk Michaił Biezbodow (III 1950 – VI 1953), gen. lejtnant Nikołaj Kowalczuk (VI 1953 – VII 1953), płk Serafim Lialin (VI 1953 – IX 1954) i płk Gieorgij Jewdokimienko (IX 1954 – XI/XII 1956). Por. R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu...*, s. 37 n.

⁹ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 80-81.

¹⁰ Zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 22; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 20-22; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *Lata 1945-1947*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1994, s. 12; Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, Warszawa 2005, s. 34-35.

pracowników ministerstwa. Godny podkreślenia jest fakt powołania 24 lutego 1949 r. Komisji Biura Politycznego KC PZPR do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, która z ramienia partii nadzorowała i inspirowała cały aparat bezpieczeństwa w Polsce¹¹. Natomiast 2 marca 1950 r. powstało Biuro Specjalne, podniesione w listopadzie 1951 r. do rangi Departamentu (X). Jego podstawowym zadaniem było inwigilowanie i prowadzenie dochodzeń w sprawach wyższych funkcjonariuszy partyjnych i ich środowiska.

W 1950 r. ustalono, że Wydział V Departamentu V MBP będzie zajmował się wyłącznie Kościołem katolickim. Dokonano wewnętrznej reformy Wydziału. Został wówczas podzielony na 4 sekcje: pierwsza zajmowała się klerem diecezjalnym, druga – wspólnotami zakonnymi, trzecia – katolickimi organizacjami masowymi, a czwarta postępowymi ruchami katolickimi¹².

Na poziomie województw sprawami wspólnot niekatolickich zajmowały się Sekcje 3 Wydziałów V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego.

W styczniu 1953 r. kolejny raz zreorganizowano struktury MBP. Z Departamentu V wyłączono sprawy związane z Kościołem i na bazie Wydziału V tegoż Departamentu i części Wydziału III utworzono Departament XI. Kierowanie nim zlecono ppłk./płk. Karolowi Więckowskiemu. Jego zastępcą został płk Józef Dziemidok¹³. Nowo utworzony Departament składał się z 4 wydziałów i Wydziału Ogólnego. Wydział I zajmował się klerem diecezjalnym, Wydział II – wspólnotami zakonnymi, Wydział III – katolickimi zgromadzeniami masowymi (środowiska klerykalne), a IV – Kościołami niekatolickimi i sektami. Faktycznie Departament XI nazywany był „departamentem do walki z wrogią działalnością związków wyznaniowych”. Każdy z wydziałów podzielony był na sekcje, które zajmowały się zagadnieniami szczegółowymi¹⁴. Również na szczeblu wojewódzkim powołano Wydziały XI z odpowiednimi sekcjami.

Lata 1945-1954 były okresem bardzo aktywnej działalności aparatu bezpieczeństwa. Urząd Bezpieczeństwa bezpośrednio angażował się w walkę z szeroko rozumianą opozycją, m.in. zajmował się likwidacją zbrojnego podziemia, partii politycznych oraz tych środowisk społecznych, które je wspierały. Do takich należał m.in. Kościół katolicki. Pod nadzorem funkcjonariuszy UB przygotowywano

¹¹ Należy podkreślić, że za tzw. represje stalinowskie w Polsce odpowiedzialni są także funkcjonariusze partyjni.

¹² *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 20–22.

¹³ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 83.

¹⁴ Por. Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 36; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 22-23; A. Bilińska-Gut, *Struktura i organizacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944-1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 15:2001, s. 112; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 22; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu...*, s. 56, 109.

i prowadzono procesy polityczne, likwidację „Caritas”, przedszkoli i szkół prowadzonych przez wspólnoty zakonne i diecezje. W okresie stalinizmu stopniowo rugowano siostry zakonne z domów opieki i szpitali, a zakonników ze szkół, w których prowadzili lekcje katechezy. Starano się organizować pokazowe procesy sądowe.

Bezpieka ingerowała we wszystkie sfery życia społecznego. Działacze podziemia i osoby związane z Rządem RP na Uchodźstwie notorycznie byli oskarżani o współpracę z Gestapo, szpiegostwo na rzecz państw zachodnich i USA oraz sabotaż. Przywódców opozycji przetrzymywano w więzieniach, skazywano na karę śmierci lub zsyłano w głąb ZSRR. Szczególnie okrutnie traktowano żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych i Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. W omawianym okresie w więzieniach znalazło się kilkaset osób zakonnych – zarówno sióstr, jak i zakonników. W większości byli oskarżani o współpracę z hitlerowcami, oddziałami Armii Krajowej i podziemiem, próbę obalenia systemu komunistycznego i sojuszu ze Związkiem Radzieckim. Wiele osób zakonnych skazano na długoletnie więzienia. Za duchowe wspieranie zbrojnego podziemia, ukrywanie się wraz z partyzantami i udział w akcji wyrokiem sądu skazano jezuitę ks. Władysława Gurgacza na karę śmierci. Wyrok wykonano¹⁵.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego (XII 1954 – XI 1956)

Liczne nadużycia, stosowanie niedozwolonych metod w śledztwie i kompromitacja działań Urzędu Bezpieczeństwa przez zbiegłego na Zachód wysokiej rangi funkcjonariusza UB Józefa Świątłę¹⁶ (wł. Izak Fleischfarb) sprawiły, że w grudniu 1953 r. w środowiskach partyjnych i rządowych rozpoczęto szukanie winnych nadużyć w organach bezpieczeństwa. Ze stanowisk kierowniczych usunięto kilka osób, a 7 grudnia 1954 r. Rada Państwa wydała dekret o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego, który znosił Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego.

W miejsce MBP powołano do życia Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Działania te miały świadczyć o reformie władz państwowych i partyjnych oraz *zmierzać do radykalnego usunięcia braków i wypaczeń w pracy, które nastąpiły w minionym*

¹⁵ Więcej na temat działalności ks. W. Gurgacza zob. D. Suchorowska, *Gurgacz – Popiełuszko lat stalinowskich*, Kraków 1987; Taż, „...postawcie mi krzyż brzoźowy”, Warszawa 1988; J. Żaryn, *Gurgacz Władysław Jan*, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945-1989*, red. naukowa J. Myszor, t. 1, Warszawa 2002, s. 76-78 (tamże bibliografia).

¹⁶ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945-1990. Informator personalny*, Kraków 2007, s. 511-512. Więcej na temat J. Świątli zob. Z. Błażyński, *Mówi Józef Świątło. Za kulisami bezpieki i partii 1940-1955*, Londyn 1985, *passim*.

okresie¹⁷. Początkowo kierował nim Władysław Dworakowski (XII 1954 – III 1956), a później Edmund Pszczółkowski (III-XI 1956). Wspomagali ich zastępcy oraz funkcjonariusze zatrudnieni w Inspektoracie Przewodniczącego¹⁸.

Ministerstwu Spraw Wewnętrznych bezpośrednio podlegały: Komenda Główna Milicji Obywatelskiej, Komenda Główna Terenowej Obrony Przeciwlotniczej, Komenda Główna Straży Pożarnej, Dowództwo Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Dowództwo Wojsk Ochrony Pogranicza, Biuro Nadzoru nad Orzecznictwem Karno-Administracyjnym, Biuro Paszportów Zagranicznych, Centralny Zarząd Więziennictwa oraz Główny Zarząd Przeciwpowodziowy.

Działania Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego określała wydana 7 grudnia 1954 r. Uchwała Rady Ministrów (nr 830). Stanowiła ona, że do pierwszoplanowych zadań Komitetu należeć będzie walka z działalnością obcego wywiadu, zwłaszcza uprawianego przez państwa kapitalistyczne i związane z nimi wywiady reakcyjnych ugrupowań emigracyjnych oraz walka z wrogią działalnością podziemia reakcyjnego. Komitet miał się także przeciwstawiać próbom tworzenia nielegalnych organizacji i ich działalności politycznej oraz terrorystycznej. W dalszej części Uchwała nakazywała Komitetowi prowadzić walkę zarówno z wrogią działalnością niemieckich elementów rewizjonistycznych, jak i z dywersją, sabotażem oraz szkodnictwem, uprawianym przez wroga na odcinku gospodarki narodowej. Komitet miał także prowadzić kontrwywiad (wywiad przeciw działalności wywiadu państw kapitalistycznych) i działania niezbędne dla zdobycia informacji politycznych, ekonomicznych i naukowo-technicznych¹⁹.

Przytoczona Uchwała nie przewidywała dla Komitetu jakichkolwiek działań wobec Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych.

Mimo, że Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, powstał w grudniu 1954 r., to jednak dopiero rozkazem z 11 marca 1955 r. powołano Departament VI (na bazie Departamentu XI Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego), który miał zajmować się walką z wrogią działalnością reakcyjnego kleru, sprawami związków wyznaniowych, duchowieństwa i aktywu religijnego. Warto zwrócić uwagę, że płk Karol Więckowski został powołany na stanowisko dyrektora Departamentu VI już w styczniu 1955 r., a dotychczas kierująca Departamentem V MBP płk Julia Brytygier została dyrektorem Departamentu III KdsBP, odpowiedzialnego za walkę z podziemiem „reakcyjnym”²⁰. Departament podzielono na wydziały, a te na sekcje. Analogicznie, na szczeblu wojewódzkim, sprawami

¹⁷ Rozkaz nr 1 przewodniczącego KdsBP W. Dworakowskiego, Warszawa, 10 XII 1954 r.

¹⁸ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 91; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 23.

¹⁹ Por. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 23.

²⁰ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, s. 93.

wyznaniowymi zajmował się Wydział VI z odpowiednimi sekcjami. W powiatach funkcjonowały referaty²¹.

Trzon funkcjonariuszy Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego tworzyli dawni pracownicy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Widoczne jest to w strukturach Departamentu XI MBP i Departamentu VI KdsBP: dyrektor Departamentu XI płk Karol Więckowski i jego zastępca ppłk Józef Dziemidok pełnili te same funkcje w Departamencie VI Komitetu. Analogicznie Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego przejął po Ministerstwie sieć konfidentów (rezydentów, informatorów i agentów zwanych później tajnymi współpracownikami). Przyjmuje się, że w 1955 r. tworzyło ją 4444 rezydentów, 67 648 informatorów i 864 agentów (razem 72 956 osób)²².

Jak wspomniano, Departament VI, dzielił się na wydziały. Wydział I interesowały sprawy duchowieństwa diecezjalnego (kurie biskupie, kapituły, seminaria duchowne, aktyw świecki). Wydział II ukierunkowany był na rozpracowanie męskich i żeńskich wspólnot zakonnych. Wydział III zajmował się tzw. diecezjalnym klerem dołowym, do którego zaliczano dziekanów, proboszczów, wikarych, kapelanów i rezydentów. Ostatni z wydziałów, oznaczony numerem IV rozpracowywał niekatolickie związki wyznaniowe, a więc Kościół prawosławny, wspólnoty protestanckie, sekty religijne.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (XI 1956 – V 1975)

13 listopada 1956 r. został rozwiązany Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, a jego kompetencje, takie jak: walka ze szpiegostwem, dywersją i terrorem oraz inne wrogie działania skierowane przeciwko władzy ludowej – przejęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Na jego czele w latach 1954-1964 stał Władysław Wicha, później gen. bryg./dyw. Mieczysław Moczar, od 1968 r. płk Kazimierz Światała, którego w 1971 r. zastąpił gen. bryg. Franciszek Szlachcic²³, później płk Wiesław Ociepka a w latach 1972-1980 gen. bryg. Stanisław Kowalczyk²⁴.

Ministerstwo, decyzją ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy, otrzymało rozporządzeniem 29 listopada 1956 r. nową strukturę organizacyjną. Jedną z trzech jednostek organizacyjnych była Służba Bezpieczeństwa, nad którą bezpośredni nadzór miał minister. Wspomagali go wiceministrowie²⁵. Początko-

²¹ A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 23; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 23.

²² J. Marecki, *Materiały do dziejów represji Kościoła katolickiego w województwie krakowskim. 1944-1989* [msps w posiadaniu autora], s. 32.

²³ Zob. IPN Bu 0604/1633, *Akta osobowe Franciszka Szlachcica*, passim.

²⁴ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956-1975, red. naukowa P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 35.

²⁵ Szerzej na ten temat H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 151 n.; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 23-24.

wo w skład MSW wchodziły cztery departamenty, Biuro Ewidencji Operacyjnej, Biuro „A” (szyfrów), Biuro „B” (obserwacji), Biuro „T” (techniki operacyjnej), Biuro „W” (perlustracji korespondencji), Biuro Ochrony Rządu oraz Biuro Śledcze. W późniejszych latach MSW przechodziło różne transformacje i przekształcania²⁶.

Sprawami religijnymi zajmował się początkowo Departament III, zwany także departamentem do spraw walki z działalnością antypaństwową w kraju. W 1957 r. składał się z 7 wydziałów, spośród których oznaczony rzymską cyfrą „V” zwalczał Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe²⁷. Departamentem kierował płk Zbigniew Paszkowski; wspomagali go zastępcy²⁸.

9 czerwca 1962 r., rozkazem nr 0105/62 ministra Władysława Wichy, utworzono w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Departament IV, który przejął funkcję Wydziału V Departamentu III. Przez pierwszych osiem lat pracami Departamentu kierował płk Stanisław Morawski, później na stanowisko dyrektora powołano jego dotychczasowego zastępcę płk. Zenona Gorońskiego²⁹.

Początkowo Departament IV składał się z trzech wydziałów³⁰. Wydział I zajmował się hierarchią Kościoła katolickiego oraz osobami, które z nią współpracowały, duchowieństwem parafialnym i tzw. klerem pozytywnym (księża patrioci). W kręgu zainteresowania funkcjonariuszy z Wydziału I byli także duchowni oraz świeccy wykładowcy z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Akademii Teologii Katolickiej oraz wykładowcy i studenci z wyższych seminariów duchownych. „Rozpracowywano” także osoby świeckie, które kontaktowały się z duchowieństwem diecezjalnym.

Funkcjonariusze Wydziału II zajmowali się stowarzyszeniami kościelnymi, bractwami, grupami duszpasterskimi oraz ugrupowaniami katolików świeckich. Ponadto rozpracowywali operacyjnie byłych działaczy chadeckich, aktyw świeckich i duszpasterstwa stanowo-zawodowe, Kluby Inteligencji Katolickiej, środowiska „Znaku” oraz „Więzi”, przyjeżdżających do Polski działaczy katolickich z Europy Zachodniej. Prowadzono także operacyjną kontrolę Stowarzyszenia

²⁶ Więcej na ten temat zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 2, s. 13 n.; E. Zając, *Ślad pozostaje w aktach*, „Biuletyn IPN”, nr 1-2 (60-91):2006, s. 21-36.

²⁷ Por. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 152.

²⁸ Ich wykaz zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 2, s. 37-38.

²⁹ Por. *Ludzie bezpieczeństwa w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944-1978 – Centrala*, oprac. M. Piotrowski, Lublin 2000, s. 210; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 152-155; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975-1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1(3):2003, s. 74; Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 2, s. 38-39; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 24-25; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu...*, s. 157-159.

³⁰ O zadaniach poszczególnych wydziałów zob. A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 25.

PAX, Zjednoczone Zespoły Gospodarcze, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych oraz Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne.

Wydział III infiltrował środowisko świadków Jehowy i innych wyznań nie-rzymskokatolickich – szczególnie centrale tych Kościołów oraz Polską Radę Ekumeniczną, Komisję Mieszaną Polskiej Rady Ekumenicznej i Episkopatu Polski, Chrześcijańską Akademię Teologiczną.

Jak wynika z powyższego, nie było wydziału zajmującego się sprawami zakonnymi, ani też żadnemu z wydziałów nie wyznaczono odgórnie takiego zadania. Nie oznacza to, że funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa z Wydziału I departamentu IV nie zajmowali się wspólnotami zakonnymi³¹. Zakonników pracujących duszpastersko traktowano tak jak kapłanów diecezjalnych, alumnów seminariów zakonnych – analogicznie do studentów seminariów diecezjalnych, a wspólnoty zakonne rozpracowywano dzięki zmodyfikowanym teczkom ewidencji operacyjnej na parafię. Dopiero w 1971 r. powołano do istnienia Wydział V (zob. niżej), któremu zlecono inwigilację wspólnot zakonnych.

W 1963 r. powołano Wydział IV, zwany popularnie analitycznym. Funkcjonariusze Wydziału IV opracowywali informacje bieżące i prowadzili analizy, przygotowywali prognozy dla kierownictwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Ponadto dokumentowali działalność środowisk kościelnych i prowadzili wśród duchownych sondaże na wybrane zagadnienia religijne i organizacyjne. Do ich zadań należała także współpraca z pozostałymi wydziałami.

W 1971 r. powołano Wydział V, który zajmował się rozpracowywaniem wspólnot zakonnych. Szczególną uwagę zwracano na zakonników i siostry zakonne pełniące funkcje kierownicze oraz działalność kurii generalnych i prowincjalnych. W ramach teczek ewidencji operacyjnej opracowywano zakonników, alumnów seminariów i nowicjuszy oraz siostry zakonne mające bezpośredni kontakt z hierarchami kościelnymi. Interesowano się członkami instytutów świeckich oraz osobami kontaktującymi się z klerem zakonnym i klasztorami żeńskimi. Z czasem Wydział V przejął od Wydziału I działania wobec kleru parafialnego, wykładowców KUL i ATK oraz wykładowców i alumnów wyższych seminariów duchownych.

Dwa lata później wprowadzone zostały zarządzeniem organizacyjnym ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kowalczyka nr 092/Org z 19 listopada 1973 r. nowy regulamin i nowa struktura Departamentu IV. Powołano wówczas do istnienia Samodzielną Grupę „D”, którą nazywano także Wydziałem VI. Początkowo była to grupa operacyjna do zadań specjalnych (tzw. specjaliści), której zadaniem była dezinformacja i dezintegracja, badanie tendencji odśrodkowych wśród duchowieństwa i działaczy świeckich, kontestacyjnych w Kościele,

³¹ Rozpracowywaniem zakonników zajmowano się już na poziomie wojewódzkim.

opracowywanie strategicznych działań dezintegracyjnych wobec poszczególnych osób i instytucji, koordynacja działań dezintegracyjnych wszystkich jednostek IV Departamentu, opracowywanie prognoz dotyczących siły koncepcyjno-organizacyjnej Kościoła oraz koncepcji działań specjalnych w stosunku do zagranicznych instytucji centralnych Kościoła rzymskokatolickiego, wspólnot zakonnych i organizacji katolickich. Z czasem jej działania znacznie się rozszerzyły³².

W 1969 r. w Departamencie IV MSW było zatrudnionych 90 funkcjonariuszy w centrali i 787 w terenie. Sześć lat później (dane z 31 V 1975), w okresie zmian administracyjnych – likwidacja powiatów i utworzenie nowych województw – liczby te wzrosły do 101 w centrali i 882 w terenie (razem 983 funkcjonariuszy)³³. Analizując dane z lat 1969-1975, można zauważyć, że stany etatowe w Departamencie IV wzrosły z 877 do 983 – czyli o 106 osób (12,1%).

Pion IV Służby Bezpieczeństwa szczególnie zaktywizował się po 1978 r. Wybór kard. Karola Wojtyły na następcę św. Piotra, kolejne papieskie pielgrzymki do Ojczyzny sprawiły, że przed funkcjonariuszami bezpieczeństwa zajmującymi się Kościołem katolickim pojawiły się nowe zadania. Kolejnymi wyzwaniem była współpraca duchowieństwa z opozycją komunistyczną na początku lat 80. i okres stanu wojennego. Funkcjonariusze w ostatniej dekadzie działalności Służby Bezpieczeństwa zarówno pozyskiwali nowe osobowe źródła informacji, jak i udoskonalali metody penetracji Kościoła. Szczególnie wykorzystywano środki techniczne, takie jak podsłuchy telefoniczne i pokojowe, podglądy i fotografowanie³⁴.

Departament IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych został rozwiązany decyzją ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszcza 24 sierpnia 1989 r. Funkcjonariusze zostali przeniesieni do innych departamentów i wydziałów. Utworzono Departament Studiów i Analiz MSW³⁵. Archiwalia dokumentujące zwalczanie Kościoła katolickiego – w tymteczki ewidencji operacyjnej na księdza oraz teczki ewidencji operacyjnej na parafie – w większości zniszczono.

b. Władze szczebla wojewódzkiego w Krakowie

Przed II wojną światową województwo małopolskie, z siedzibą władz w Krakowie, obejmowało następujące powiaty: miasto Kraków, bialski, bocheński,

³² Zob. *Informacja o działalności Komorek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa*, „Biuletyn IPN”, nr 1(24):2003, s. 37-56; A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 25.

³³ Zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 2, s. 19 (tabela 5).

³⁴ Por. P. Gontarczyk, *Informacje z podsłuchów*, „Biuletyn IPN”, nr 5(64):2006, s. 83-98 (tamże bibliografia i rozporządzenia MSW); por. G. Majchrzak, *Podsłuchy w sprawach operacyjnych SB*, „Biuletyn IPN”, nr 5(64):2006, s. 99-107.

³⁵ Zob. A. Dziurok, *Wstęp*, [w:] *Metody pracy...*, s. 27.

brzeski, chrzanowski, dąbrowski, dębicki, jasielski, gorlicki, krakowski, limanowski, mielecki, myślenicki, nowosądecki, nowotarski, tarnowski, wadowicki, żywiecki i zajmowało 17 448 km kwadratowych. 1 listopada 1938 r. do województwa krakowskiego przyłączono fragmenty Spiszu i Orawy o powierzchni 180 kilometrów kwadratowych.

W wyniku działań wojennych we wrześniu 1939 r. tereny województwa krakowskiego zostały zajęte przez oddziały niemieckie. Z części województwa krakowskiego, zachodniej części województwa lwowskiego, województw warszawskiego, kieleckiego, niemal całego lubelskiego oraz części łódzkiego 26 października 1939 r. utworzono Generalne Gubernatorstwo. Obejmowało ono powierzchnię około 95 tysięcy kilometrów kwadratowych. Zamieszkiwało je 12 milionów osób. Dekret o utworzeniu na części okupowanego terytorium Rzeczypospolitej Generalnego Gubernatorstwa podpisał Adolf Hitler już 12 października 1939 r.³⁶. Wielkorządcą Generalnego Gubernatorstwa został mianowany dr Hans Frank. Administracyjnie Generalne Gubernatorstwo zostało podzielone na dystrykty warszawski, krakowski, radomski i lubelski. Po zajęciu przez wojska hitlerowskie wschodnich rubieży II Rzeczypospolitej (woj. lwowskie, tarnopolskie, stanisławskie i wołyńskie) w 1941 r. utworzono piąty dystrykt, zwany Galicją Wschodnią. Teren Generalnego Gubernatorstwa zajmował wówczas 145 tys. kilometrów kwadratowych zamieszkiwanych przez 16,5 miliona mieszkańców³⁷.

Od 1943 r. teren Generalnego Gubernatorstwa stał się miejscem walk wojsk niemieckich i radzieckich. W jesieni 1944 r. dawny teren województwa krakowskiego przecięła linia frontu. 6 sierpnia 1944 r. Rosjanie zajęli Mielec, a 23 sierpnia Dębicę. Przez kilka miesięcy linia frontu w Małopolsce przebiegała po linii doliny Wisłoki: od granicy ze Słowacją na wschód od Dukli, dalej w kierunku północnym na wschód od Jasła i na zachód od Mielca, a po przekroczeniu Wisły w kierunku Rakowa. Na północ od Sandomierza linia frontu biegła doliną Wisły, a powyżej Warszawy w kierunku północno-wschodnim³⁸. 12 stycznia 1945 r. Rosjanie podjęli dalsze działania zbrojne przeciwko wojskom niemieckim; rozpoczęła się zimowo-wiosenna ofensywa Armii Czerwonej. Do Jasła żołnierze Armii Czerwonej wkroczyli 16 stycznia 1945 r., następnego dnia do Tarnowa, 18 stycznia do Krakowa, a 19 do Brzeska. 20 stycznia zajęli Nowy Sącz, 24 – Chrzanów, a 27 stycznia Oświęcim i Maków Podhalański. 29 stycznia żołnierze radzieccy wkroczyli do Nowego Targu. Dopiero w dniach 8-12 lutego, po kilkudniowych walkach, zajęli Bielsko-Białą, a do Żywca wkroczyli 5 kwietnia. Równolegle

³⁶ Zob. J. Ślusarczyk, *Zmiany granic w dziejach Polski*, Warszawa 1997, s. 94; S. Grajewski, K. M. Nawacka, *Historia ustroju Polski 966-1997*, Olsztyn 2003, s. 160.

³⁷ Zob. D. Kaczyńska, M. Wiśniewska, *Królestwo Hansa Franka*, Warszawa 1964; T. Wroński, *Ziemia krakowska pod okupacją hitlerowską*, Kraków 1973; M. Kallas, *Historia ustroju Polski*, Warszawa 2005, s. 81.

³⁸ Zob. M. Kallas, *Historia ustroju...*, s. 79 (mapa).

Armia Czerwona prowadziła działania na północ od Krakowa. 16 stycznia Rosjanie zajęli Miechów, a 20 stycznia Olkusz, skąd nastąpiło szybkie uderzenie na Śląsk. Już 23 stycznia oddziały 3 Armii Pancерnej Gwardii po zdobyciu Namysłowa i Kluczborka, rozpoczęły oblężenie Opola.

Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie (I 1945 – XII 1954)

Jak już wspomniano, na teren województwa krakowskiego (powiat mielecki, dębicki, część jasielskiego) Armia Radziecka wkroczyła w jesieni 1944 r. Pierwsze komórki Resortu Bezpieczeństwa Publicznego na tym terenie powstały bezpośrednio po wkroczeniu Armii Czerwonej.

Do Krakowa żołnierze Armii Czerwonej wkroczyli 18 stycznia 1945 r. W tym samym dniu, wieczorem, przybyło do Krakowa 108, zorganizowanych wcześniej w Rzeszowie, funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa. Wcześniej już ustalono, że w Krakowie będzie siedziba Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Urząd ukonstytuował się w trzy dni po ich przybyciu – 21 stycznia tr. Według niektórych źródeł do Krakowa przybyło 25 funkcjonariuszy do organizowania WUBP, 9 do pracy w MUBP i 74 do obsadzenia PUBP³⁹. Docelowo na terenie Krakowa, zgodnie z przyjętymi w 1944 r. normami, miało w urzędzie wojewódzkim pracować 308 funkcjonariuszy, w powiatowym 51, w miejskim – 148, a w gminnym – 3⁴⁰. Z czasem etatów znacznie przybyło.

Początkowo – jak zaznaczono w Rozkazie nr 29 z 14 listopada 1944 r. – planowano organizować Gminne Urzędy Bezpieczeństwa Powiatowego – takie powstały m.in. na terenie województwa rzeszowskiego, ale po kilku nieudanych próbach w gminach leżących na wschodnich obrzeżach województwa krakowskiego pomysł zarzucono⁴¹.

W omawianym okresie Wojewódzkim Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie kierowali kolejno: kpt./mjr Stanisław Imiołek, mjr/ppłk Jan Bielecki, kpt./mjr Jan Olkowski, płk Teodor Duda, ppłk Grzegorz Łanin i mjr Lutosław Stypczyński. Wspomagali ich zastępcy⁴².

Pierwszy z wymienionych, Stanisław Imiołek (właściwie Władysław Śliwa), organizował pracę krakowskiego WUBP przez pierwsze trzy miesiące od wkroczenia do Krakowa Armii Czerwonej. Rozkaz mianujący go p.o. kierownika WUBP

³⁹ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieczeństwa...*, s. 15.

⁴⁰ Por. IPN BU 0990/1, t. 1, k. 61, *Rozkaz nr 29 z 14 XI 1944*.

⁴¹ Należy dodać, że oprócz Gminnych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego organizowano także dla ochrony zakładów przemysłowych Referaty Ochrony, a dla zakładów produkujących na potrzeby wojska – Referaty Wojskowe. Zob. K. Szwagrzyk, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956*, [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, Warszawa 2005, s. 21.

⁴² Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieczeństwa...*, s. 39.

w Krakowie został wydany 13 stycznia 1945 r. Należy zaznaczyć, że od września 1944 r. Imiołek był kierownikiem WUBP w Rzeszowie. W pierwszych dniach kwietnia 1945 r. został skierowany do pracy jako kierownik Grupy Operacyjnej Okręgu Dolny Śląsk, później pracował w różnych departamentach MBP. Od listopada 1951 r. pracował jako zastępca szefa WUBP w Łodzi, od stycznia 1952 na tym samym stanowisku w Koszalinie, a od września 1956 w Warszawie. Od 1957 r. był zatrudniony w centrali, m.in. jako dyżurny operacyjny, inspektor Inspektoratu „T”, w służbach kwaterunkowych i mieszkaniowych. Zmarł 18 grudnia 1976 r.⁴³.

Po odejściu mjr. Imiołka na Dolny Śląsk, kierownikiem WUBP w Krakowie został mianowany mjr Jan Bielecki. Do Krakowa przybył z Warszawy. Początkowo był tam kierownikiem Grupy Operacyjnej WUBP (17 I 1945 – II 1945), później pełnił obowiązki kierownika warszawskiego WUBP, a następnie został skierowany do Krakowa. Jako kierownik WUBP pracował prawie pięć miesięcy (4 IV 1945 – 25 VIII 1945). Po sześciotygodniowym urlopie pozostawał krótko w dyspozycji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a 10 października 1945 r. powrócił do służby wojskowej⁴⁴.

Kolejny szef krakowskiego WUBP, Jan Olkowski (właściwie Hrycaniuk), przybył do Krakowa z Warszawy, gdzie od marca 1946 r. był szefem Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Początkowo pracował jako zastępca szefa WUBP, po trzech miesiącach został wyznaczony na pełniącego obowiązki szefa, a następnie, 10 października 1946 r., został mianowany szefem krakowskiego WUBP. Po dwóch latach został przeniesiony na równorzędne stanowisko do Szczecina. Brak dokumentacji personalnej nie pozwala na ustalenie dalszego przebiegu służby w organach bezpieczeństwa. Wiadomo jedynie, że 1 lutego 1950 r. został przekazany do dyspozycji Komitetu Centralnego PZPR⁴⁵.

Następcą Olkowskiego został płk Teodor Duda. Szefem krakowskiego WUBP został mianowany 16 października 1948 r. Funkcję tę pełnił przez 16 miesięcy. Do Krakowa przybył z Rzeszowa, gdzie zajmował równorzędne stanowisko. Pracę w bezpiecze rozpoczął jako kierownik WUBP w Lublinie (od 31 VIII 1944), by po miesiącu zostać oficerem do zleceń specjalnych Resortu Bezpieczeństwa Publicznego, już w listopadzie 1944 r. awansował na kierownika Wydziału Więzień i Obozów Resortu Bezpieczeństwa Publicznego, skąd został przeniesiony na stanowisko wicedyrektora Departamentu III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (od 15 X 1945) i stanowisko wicedyrektora Szefostwa Zaopatrzenia MBP

⁴³ Zob. *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 184-185; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 244-245.

⁴⁴ Zob. IPN Kr 0161/18, *Akta osobowe Jana Bieleckiego (Jana Freya)*, passim; *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 128; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 128.

⁴⁵ Zob. IPN BU 0327/16, *Akta osobowe Jana Olkowskiego*, passim; *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 292-293; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 406.

(od 1 IV 1946). 20 lutego 1947 r. został szefem WUBP w Krakowie. Natomiast szefował bezpieczeństwu województwa łódzkiego, a w grudniu 1951 r. został mianowany szefem Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na miasto Łódź. W czerwcu 1953 r. został powołany do objęcia funkcji zastępcy komendanta głównego Milicji Obywatelskiej, by po czterech latach zostać zastępcą szefa Zarządu II Wojsk Ochrony Pogranicza. W październiku 1960 r. został zwolniony z resortu. Miał wówczas 46 lat⁴⁶.

Kolejnym szefem WUBP w Krakowie był ppłk Grzegorz Łanin⁴⁷. Karierę w aparacie bezpieczeństwa rozpoczął w pierwszych dniach października 1944 r. jako funkcjonariusz Warszawskiej Grupy Operacyjnej. Od sierpnia 1945 r. pracował w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego, m.in. jako kierownik Sekcji I Wydziału Walki z Bandytyzmem MBP (XI 1945 – I 1946), naczelnik Wydziału I Departamentu III MBP⁴⁸ (I-VIII 1946)⁴⁹, a następnie szef WUBP w Warszawie. 23 lutego 1950 r. został mianowany szefem WUBP w Krakowie. Po prawie czterech latach pracy, 1 grudnia 1953 r., został przekazany do dyspozycji Departamentu Kadr MBP, a z dniem 1 kwietnia 1954 r. wydany z aparatu bezpieczeństwa⁵⁰.

1 grudnia 1953 r. stanowisko szefa krakowskiego WUBP objął mjr Lutosław Stypczyński. Podobnie jak jego poprzednicy, był doświadczonym funkcjonariuszem bezpieczeństwa. Pracę w resorcie rozpoczął w lutym 1945 r. w Poznaniu jako referent Sekcji do Spraw Funkcjonariuszy WUBP. W styczniu następnego roku został skierowany do Centralnej Szkoły MBP, a po jej ukończeniu, od kwietnia 1946 r., był adiutantem dyrektora Departamentu III MBP. Do listopada 1952 r., kiedy to został skierowany do Krakowa pełnił różne funkcje w Wydziale III tegoż Departamentu. Początkowo był zastępcą szefa WUBP (12 XI 1952 – 1 XII 1953), a następnie jego szefem. Krakowską bezpieką kierował także po przekształceniu WUBP, 10 grudnia 1954 r., w Wojewódzki Urząd do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. W styczniu 1956 r. powrócił do pracy w Departamencie III Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego (później MSW). Pracował w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych jako dyrektor Biura Rejestracji Cudzoziemców,

⁴⁶ Zob. IPN BU 0194/927, *Akta osobowe Teodora Dudy*, passim; J. Żelazko, *Kadra kierownicza Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi w latach 1945-1956*, [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944-1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 173-175; *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 181; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 181.

⁴⁷ Zob. IPN Kr 47/117, *Łanin Grzegorz s. Bazylego*, passim; IPN Kr 0162/394, *Kartoteki personalne – Funkcjonariusz SB Łanin Grzegorz*, passim.

⁴⁸ Wg http://pl.wikipedia.org/wiki/Grzegorz_%C5%81anin (odczyt 22 I 2008): naczelnik Wydziału III Departamentu VII MBP.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Zob. *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 256; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 352.

zastępca dyrektora Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego oraz starszy inspektor Departamentu I. W czerwcu 1967 r., w wieku 43 lat, opuścił resort⁵¹.

W latach 1945-1954 aparat bezpieczeństwa na terenie województwa krakowskiego podlegał analogicznym przekształceniom jak Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Początkowo pionem podstawowym WUBP był kontrwywiad, który obejmował wszystkie dziedziny pracy operacyjnej.

Jak wspomniano, zwalczaniem wrogiej agenty wśród duchowieństwa na poziomie województwa zajmowała się od lutego 1945 r. Sekcja 3 Wydziału I (Kontrwywiadu), a formalnie od września 1945 r. Sekcja 5 Wydziału V⁵², natomiast od stycznia 1953 r. – Wydział XI. Sekcji 3 Wydziału I (kierował nią w 1945 r. Zygmunt Ziemiański⁵³) powierzono troskę o ochronę przed wrogimi wpływami zarówno partii politycznych, jak i władzy ludowej, organizacji społecznych i środowisk młodzieżowych oraz środowisk kościelnych i duchowieństwa⁵⁴. Jak wynika z zachowanych materiałów, duchowieństwem „zajmowała się” także Sekcja 8 Wydziału I, która nadzorowała i prowadziła aresztowania i śledztwa w środowiskach opozycyjnych.

Zapewne trudności personalne spowodowały, że stanowiska kierownicze, w tym sekcji, obsadzono dopiero w na przełomie kwietnia i maja 1945 r. Kilka miesięcy później, we wrześniu 1945 r., dokonano korekty w organizacji MBP i WUBP. Na szczeblu wojewódzkim powołano Wydziały V, nazywane ogólnie „społeczno-politycznymi”. Do pracy w tych wydziałach skierowano funkcjonariuszy ze zlikwidowanej Sekcji 3 Wydziału I. Zadaniem Wydziału V była działalność operacyjna wobec partii i organizacji politycznych, związków zawodowych, organizacji społecznych, środowisk naukowych i intelektualnych, instytucji szkolnych, wychowawczych i oświatowych, różnych instytucji kulturalnych, a także wszelkich instytucji i środowisk religijnych. Sprawami Kościoła katolickiego zajmowały się Sekcje 5 tegoż Wydziału.

Wydziałem V WUBP w Krakowie kierowali kolejno naczelnicy: Leon Podworski (1945-1946)⁵⁵, ppor. Stanisław Strzałka (1946)⁵⁶, Marian Kozłowski *vel*

⁵¹ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 489-490.

⁵² Por. *Rozkaz nr 76 ministra bezpieczeństwa publicznego z dnia 27 listopada 1945 r.*, [w:] *Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944-1984)*, oprac. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987, s. 41-42; Z Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 35.

⁵³ Por. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 560; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945-1952). Rekonesans badawczy*, [w:] *Przeciw Kościołom i religii...*, s. 53.

⁵⁴ Z powodu braku źródeł nie można ustalić składu personalnego Sekcji.

⁵⁵ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 430.

⁵⁶ Zob. IPN Kr 0149/113, *akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Strzałka Stanisław*, *passim*; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 488-489; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 55-56; Tenże, *Aneks. Funkcjonariusze Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie oraz Referatu V Wydziału*

Senator (1947-1953)⁵⁷. Wspomagali ich zastępcy⁵⁸. Wydział podzielony był na sekcje: sprawami wyznaniowymi zajmowała się Sekcja 5. Jej pracami kolejno kierowali: Stanisław Lipski (1946-1947[?])⁵⁹, Józef Matwiszyn (1947-1948)⁶⁰, Krzysztof Srokowski (1948[?]-1951)⁶¹, Stanisław Florek (1951-1952)⁶². W Wydziale pracowało kilkunastu referentów⁶³.

W styczniu 1953 r., w ślad po reorganizacji struktur w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego⁶⁴, doszło do kolejnej zmiany na poziomie wydziałów w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego. Na bazie Sekcji 5 Wydziału V WUBP utworzono, zgodnie z rozkazem organizacyjnym nr 04 z 12 stycznia 1953 r., Wydział XI. Na terenie województwa krakowskiego reorganizacja została zakończona 7 lutego 1953 r.⁶⁵. W rzeczywistości przed Wydziałem XI postawiono te same zadania, co przed Wydziałem V. Reorganizacja miała więc znaczenie kamuflażowe. Wydział XI przetrwał niespełna 2 lata. Był zorganizowany w cztery sekcje. Sekcja 1 zajmowała się klerem diecezjalnym, 2 – zakonnym, 3 – zajmowała się rozpracowywała organizacje katolickie i tzw. aktyw katolicki, natomiast 4 – sektami i niekatolickimi związkami wyznaniowymi. Na czele każdej stał kierownik. Mimo rozporządzeń o przekształceniach strukturalnych, które miały być wprowadzone do końca 1954 r., Wydział pracował do marca następnego roku. Ostatecznej jego likwidacji, a raczej przekształcenia w Wydział VI Wojewódzkiego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego dokonano 1 kwietnia 1955 r.

Lata 1953-1956 były okresem wzmożonej walki z Kościołem katolickim. Szczególnej inwigilacji poddawano duchowieństwo i podejmowano wzmożone działania wobec różnych instytucji kościelnych. W tym okresie aresztowano

Miejskiego WUBP w Krakowie / Referatu Miejskiego (Sekcji Miejskiej) Wydziału V WUBP w Krakowie prowadzący pracę operacyjną przeciw Kościołom i związkom wyznaniowym, [w:] Przeciw Kościołom i religii..., s. 247-248.

⁵⁷ Por. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 306; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 56-57.

⁵⁸ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 46.

⁵⁹ Zob. IPN Kr 072/Zał. Nr 5-492, *Kartoteki personalne – Funkcjonariusz SB Lipski Stanisław*, passim; Frazik W. i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 349; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 61-62; Tenże, *Aneks...*, s. 235.

⁶⁰ Zob. IPN Kr 057/1113, *akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Matwiszyn Józef*, passim; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 62-63; Tenże, *Aneks...*, s. 238.

⁶¹ Zob. F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 63-65; Tenże, *Aneks...*, s. 246-247.

⁶² Zob. IPN Kr 058/282, *akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Florek Stanisław*, passim; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 200-201; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy...*, s. 65-66.

⁶³ Zob. *Aneks 1*, Wykaz I.

⁶⁴ Por. Z. Nawrocki, *Struktura aparatu bezpieczeństwa...*, s. 36.

⁶⁵ Zob. IPN Kr 075/139, t. 5, k. 28, *Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego WUBP w Krakowie mjr. W. Franasa do szefa PUBP w Nowym Targu*, Kraków, 7 II 1953 r.

i internowano prymasa Stefana Wyszyńskiego, przeprowadzono proces sądowy ordynariusza kieleckiego Czesława Kaczmarka oraz zorganizowano i przeprowadzono tzw. proces kurii krakowskiej, który wieńczyły trzy wyroki śmierci (żadnego nie wykonano) i zasądzenie wyroków długoletniego pozbawienia wolności. Na Ziemiach Zachodnich zlikwidowano kilkaset domów zakonnych, a siostry zakonne osadzono w obozach pracy na terenie województwa krakowskiego.

Utworzono w strukturach WUBP nowy wydział, któremu nadano oznaczenie „XI”. Do jego zadań należało prowadzenie działań bezpośrednio związanych z inwigilacją duchowieństwa i rozpracowywaniem Kościoła katolickiego. Krakowskim Wydziałem XI kierował por./kpt. Zygmunt Gliński⁶⁶. Gdy latem 1954 r. objął stanowisko sekretarza PZPR w WUBP, zastąpił go Stanisław Florek⁶⁷. Oprócz referentów⁶⁸ w Wydziale pracowały sekretarka Zofia Zając oraz maszynistka Maria Nowak.

Wydział tworzyły cztery sekcje. Sprawami kleru diecezjalnego zajmowała się Sekcja 1. W omawianym okresie jej pracami kierował początkowo por. Bolesław Grzech⁶⁹, a obsadę stanowili: były pracownik Sekcji 5 Wydziału V Aleksander Skoczeń⁷⁰ i przeniesiony do Krakowa z PUBP w Miechowie Stanisław Starowicz⁷¹. Pierwszy po kilku miesiącach (VIII/IX 1953) został przeniesiony do Sekcji 3 Wydziału XI, *ponieważ w pracy zawodowej po linii Sekcji I-szej napotykał na duże trudności wynikające z niskiego poziomu intelektualnego*⁷². Przed pracownikami Sekcji stawiano wysokie wymagania. Dodać tutaj należy, że na terenie województwa krakowskiego znajdowały się dwie kurie biskupie, kilka seminariów duchownych, gęsta sieć dekanalna i parafialna, a ton życiu religijnemu nadawały liczne sanktuaria, wykładowcy zniesionego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego i powoli rodzące się duszpasterstwo akademickie.

Sprawami wspólnot zakonnych zajmowała się Sekcja 2 omawianego Wydziału. Sekcją kierował ppor. Zbigniew Faryna⁷³ – początkowo jako p.o. kierownik

⁶⁶ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 213-214.

⁶⁷ Zob. Tamże, s. 49.

⁶⁸ Zob. Aneks I, Wykaz II.

⁶⁹ Zob. IPN Kr 048/676, *akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Grzech Bolesław*, passim; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 232.

⁷⁰ Zob. IPN Kr 057/1460, *akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Skoczeń Aleksander*, passim.

⁷¹ Zob. IPN Kr 0161-102, *akta osobowe Stanisława Starowicza*, passim; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 481-482.

⁷² IPN Kr 039/1, t. 4, k. 106, *Sprawozdania dwutygodniowe, miesięczne, kwartalne i roczne dotyczące kleru*.

⁷³ Zob. IPN Bu 032/27, *akta osobowe Zbigniewa Faryny*, passim; IPN Kr 47/89, *akta osobowe Zbigniewa Faryny*, passim; W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 190-191; F. Musiał, *Aneks...*, s. 229-230.

Sekcji 2, a następnie jako kierownik. Okresowo zastępował go Marian Mercik⁷⁴. Faryna był długoletnim i doświadczonym pracownikiem krakowskiej bezpieki. Był wymagający i konsekwentny, niekiedy nawet apodyktyczny. Pracował, z kilkuletnią przerwą, do 1980 r. Zatrudnieni w tej Sekcji funkcjonariusze byli do doświadczonymi pracownikami, najczęściej „specjalizowali się” we wspólnotach żeńskich, bądź męskich.

Sekcja 3 Wydziału XI WUBP w Krakowie zajmowała się stowarzyszeniami religijnymi. Początkowo obowiązki jej kierownika pełnił ppor. Adam Błażejczyk⁷⁵, później Paweł Lebieź⁷⁶. W Sekcji pracowało 3-4 funkcjonariuszy bezpieki. Byli to najczęściej referenci bez większego doświadczenia w pracy operacyjnej, a nawet przygotowania do niej. Ich przydatność była niewielka, dlatego albo kierowano ich na przeszkolenia, albo przenoszono do pracy nieoperacyjnej.

Sekcja 4 specjalizowała się w rozpracowywaniu niekatolickich związków wyznaniowych. Jej pracami – jako pełniący obowiązki – kierował chor. Mikołaj Swalek, po jego odejściu do Wydziału VIII WUBP w Krakowie Bolesław Grzech⁷⁷, a po nim Stanisław Starowicz⁷⁸. Sekcja zatrudniała łącznie trzy osoby.

Istotną rolę w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa odgrywał Inspektorat Kierownictwa, do którego powoływano doświadczonych funkcjonariuszy. Ich zadaniem było nadzorowanie pracy i kontrola działalności wszystkich sekcji w WUBP i pracy Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego w terenie. Funkcjonariusze Inspektoratu kontrolowali oraz uczestniczyli w najważniejszych sprawach operacyjnych i śledztwach⁷⁹.

Jak już wspomniano, w grudniu 1954 r. rozwiązano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Na jego bazie powstał Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Stopniowo, w pierwszych miesiącach 1955 r., prowadzono reorganizację aparatu bezpieczeństwa w Krakowie. W województwie krakowskim stan przejściowy trwał do końca marca 1955 r.

⁷⁴ Zob. IPN Kr 058/101, *Akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Mercik Marian*, passim.

⁷⁵ Zob. IPN Kr 058/473, *Akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Błażejczyk Adam*, passim; *Bp Jan Pietraszko. Świadectwo świętości w aktach SB*, oprac. J. Marecki, F. Musiał, [w:] *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. J. Marecki, F. Musiał, Warszawa – Kraków 2007, s. 388-389.

⁷⁶ Zob. IPN Kr 059/39, *Akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Lebieź Paweł*, passim; *Nigdy przeciw Bogu...*, s. 401-402.

⁷⁷ Zob. IPN Kr 048/676, *Akta personalne i kartoteka – Funkcjonariusz SB Grzech Bolesław*, passim.

⁷⁸ Zob. W. Frazik i inni, *Ludzie bezpieki...*, s. 483-484.

⁷⁹ Zob. *Obsada stanowisk kierowniczych...*, s. 22.